

SUBA JÁNOS*

**A HATÁRŐRVIDÉK ALAKULATAINAK BETAGOLÓDÁSA
AZ OSZTRÁK–MAGYAR HADERŐ TERÜLETI STRUKTÚRÁJÁBA
1872–1883**

*INCORPORATION OF THE CORPS OF MILITARY FRONTIERS INTO
THE REGIONAL STRUCTURE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MILITARY
FORCES BETWEEN 1872–1883*

ABSTRACT

Military frontiers were arranged in the southern part of Hungary, next to the Ottoman Empire, after 1699 and 1718. The territory legally belonged to Hungary, in fact it was directed by the Council of War in Vienna. The Austrian military law referred to every inhabitant in the area. The military frontiers performed the task of defending the borders. The territory of the military frontiers consisted of 14 regimental districts and each regiment contained 12 company districts. The borderguard troops took part in every war of the Austrian Empire.

As the Ottoman Empire has been driven back on the Balkans, the military frontiers completed its task. Its territory became integrated in the administration of Hungary and Croatia, while its military forces partly in the common military forces, partly in the Hungarian army. Therecruiting districts were also designated.

1. Bevezetés

Határőrvidéket a Habsburg birodalom déli, az oszmán birodalom felé eső peremvidékén, Magyarországon szervezték meg 1699 és 1718 után. A terület jogilag Magyarországhoz tartozott ugyan, de katonai parancsnokai – egészen a kiegyezés utánig – közvetlenül a bécsi Haditanácstól függtek. A terület minden lakosa az osztrák katonai törvények alatt élt. A határőrvidék határvédelmi feladatokat töltött be.¹ Mint, határnak történelmi koronként mindig más és más funkciója került előtérbe. Ez összefüggött az éppen aktuális területével és feladatával.

2. Határőrvidék – határ

A határőrvidéket, mint államhatárt, földrajzilag nem egyetlen vonalként, hanem sajátos átmeneti térségként értelmezhetjük, amely történelmileg és földrajzilag sajátos fejlődési utat járt be.² Történelmi előzményei is voltak, hiszen a Kárpát-medencét kitöltő Magyar Királyság kedvezőtlen déli határainak (Száva) viszonylagos nyitottságára vezethető vissza, hogy a késői Árpád-korban – geopolitikai pufferként – létrehozták a déli bánóságok övezetét, amelynek közigazgatási felosztása időről időre változott.³ A határőrvidék is ezt a funkciót töltötte be a visszafoglaló háborúk után a megváltozott földrajzi környezetben és a Szávától északra elterülő sávot, töltötte ki.^{4,5}

* Suba János, PhD, alezredes, a Hadtörténelmi Térképtár vezetője, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest.

3. Határőrvidék-terület

A Határőrvidék az Adriai tengertől a Száva vonalát követte, majd a Duna és a Maros folyásával szemben északnak, illetve keletnek haladva érte el a Déli Kárpátok vonalát. A későbbi Bánát visszavétele s így Magyarország teljes felszabadítása után a határőrvidék a Száva-torkolattól a Duna egyenes folyását követte a Vaskapuig, de Duna–Tisza összefolyásától északnyugatra még megmaradt a Titeli csajkásoknak a pétervárad ezredhez tartozó zászlóalja.

A történeti korszakok követelményeinek függvényében – térben és időben – több határőrvidék volt.⁶ Először volt a horvát (Károlyvárosi), és a szlavóniai (Varasdi), majd a viszszahódított kulpántúli részekből megszervezett báni határőrvidék. A határőrvidék területe nem változott a karlócai békéig. A visszaszerzett Dráva–Száva köze katonai igazgatás alá került. Csak 1744-ben polgárosították egy részét, a katonai igazgatás alatt maradt másik részéből lett a szlavóniai vagy szerémi határőrvidék. A karlócai béke után állították fel a marosi és tiszai határőrvidékek, melyeknek azonban nem volt szigorúan elhatárolt területük,⁷ mint a Dráván túli határőrvidékeknek, hanem a határőröknek átengedett községek a polgári községek közé ékelődtek. A tiszai határőrvidék 1745-ös feloszlása után a déli része továbbra is katonai igazgatás alatt maradt. Ebből szervezték meg később a szlavóniai határőrvidékhez csatolt Csajkás kerületet 1765-ben. A Temesi bánság néven megszervezett terület katonai közigazgatás alatt maradt részéből lett a bánsági határőrvidék. Az Adriától Orsováig terjedő határőrvidéket Erdélyre is kiterjesztették.⁸ Ezeknek a területe azonban nem különült el élesen a polgári területtől s az erdélyi határőrvidék, mint külön tartomány nem is alakult ki.

4. Határőrvidék – katonai erő

4.1. Határőrvidék – katonai szervezet

A császári, királyi hadsereget, amely a Habsburg-uralkodóház érdekeinek legfőbb eszköze, leghűbb őrzője és a birodalom fő összetartó ereje volt, az uralkodó a saját és családja tulajdonaként kezelte. Az uralkodóház által irányított hadsereg testületi szellemével a Habsburg-dinasztia megbízható eszköze volt. Az uralkodóház fekete-sárga színe kiemelten jellemző volt a határőrvidék katonai alakulataira is.

A történelmi Magyarországon, beleértve a Horvát-Szlavón Királyságot, Erdélyt és a katonai határőrvidéket, a hadügy és a hadsereg érdemi kérdésének intézését a bécsi Udvari Haditanács az alárendelt öt főhadparancsnokság⁹ segítségével intézte, amelyek függetlenek voltak a magyar kormányzervektől. 1850-ig négy főparancsnokság irányította a határőrvidék életét: 1. zágrábi, mely magában foglalta a károlyvárosi, varasdi és báni végvidékeket, 2. szerémségi, 3. temesvári és 4. nagyszebeni, melyek alá a szlavóniai, bánáti, illetőleg erdélyi határőrvidékek tartoztak. Ebből is kitűnik, hogy elsősorban a déli hadászati irány volt a meghatározó. 1850-től a zágrábi főparancsnoksághoz tartozott a Dráva–Száva közti végvidékek a Pétervárad ezred kivételével. A temesvári főparancsnoksághoz tartozott a bánáti végvidék, továbbá a pétervárad ezred és a csajkás zászlóalj.

A kiegyezést követően az Osztrák–Magyar Monarchiában a katonai közigazgatás legmagasabb parancsnoksága és hatósága a katonai területparancsnokság volt, amelyet a haderő hadkiegészítési és adminisztratív ügymeneti célból alakítottak ki. Mozgósítás esetén ezek alkották hadtestparancsnokságokat.¹⁰ Az általunk vizsgált terület a cs. és kir. Közös Hadsereg a VII. Temesvári és a XIII. Zágrábi katonai kerületéhez, az itt lévő alakulatok a VII. és a XIII. hadtestek alárendeltségébe tartozott. Természetesen a hadrendi megnevezés és számozás is fejlődésen ment keresztül.

A m. kir. Honvédség katonai közigazgatását 1868–1913 között többször átszervezték.¹¹ A katonai kerületek hadkiegészítési kerületekre tagozódtak.¹² Így a legfontosabb irányító parancsnokság a Honvéd kerületi parancsnokság¹³ volt, mely a hadtestparancsnokság mozgósítása és elvonulása után a hadtest székhelyén visszamaradó katonai vezetőszerként felsőfokú területi katonai hatóságként működött.¹⁴ Az általunk vizsgált területet horvátországi része 1871-től a VII. majd a VI. Zágrábi, a határőrvidék többi területe a II. Szegei honvédkerülethez tartozott.

A határőrvidék területe 14 ezredkerületre, minden ezred pedig 12 századjárára oszlott. Csak a bánáti ezredeknek volt az utolsó időkben 12-nél több századuk. A Határőrvidék kötelékébe tartozott még 12 szabad katonai község is: Carlopago (Karlobag), Zengg (Senj), Belovár (Bjelovar), Ivanics, Kostajnica, Petrinja, Bród (Slavonski Brod), Pétervárad (Petrovaradin), Karlóca (Sremski Karlovci), Zimony (Zemun), Fehértemplom (Bela Crkva), Pancsova (Pancevo). Ezek lakosai nem teljesítettek határőrszolgálatot és a városok nem tartoztak az ezredhatóságok, hanem közvetlenül a főhaditanács alá.

4.2. Határőrvidék – katonai erő

A határőrvidék katonai alakulatai a Habsburg birodalom minden fegyveres konfliktusában részt vettek.¹⁵ A XIX. század első felében a határőrvidék erői a következők voltak: a 18 határőrezred (erdélyiekkel együtt), ezredenként 2 zászlóalj, amelynek létszáma 2570 fő volt. Papíron a határőrvidék 50 ezer gyalogost állított ki. A 18 határőrezred létszáma békében 46 842 fő, háborúban 84 720 fő volt, a csajkás zászlóaljé békében 1297, háborúban 2049 fő. A tényleges létszám kiállítása azonban ennél jóval kevesebb volt.¹⁶ 1873-ban – a polgárosítás kezdetekor 14 ezred egyenként 12 zászlóaljjal és a 6 századból álló Titeli csajkás zászlóaljból állt.

1. táblázat. A Habsburg birodalom gyalogos határőrezredei

Table 1. Border infantry regiments of the Habsburg Empire.

Kerület		Név	Alapítás éve	Székhely	Századok
Károlyváros	1	Likai	1746	Gospics	1/1.-12.
	2	Otocsani	1746	Otocac	2/1.-12
	3	Ogulini	1746	Ogulin	3/1.-12
	4	Szluini	1746	Károlyváros	4/1.-12
Varasd	5	Varasdi	1745	Belovár	5/1.-12.
	6	Szentgyörgyi	1745	Belovár	6/1.-12.
Szlavon	7	Brodí	1745	Vinkovce	7/1.-12.
	8	Gradisa	1747	Gradisca	8/1.-12.
	9	Péterváradí	1747	Mitrovic	9./1-12.
	10	Glina	1749	Glina	10/1.-12
Báni	10	Első Báni	1749	Glina	10/1.-12.
	11	Második bání	1750	Petrinia	11/1.-12
Bánát	12	Német-bánáti	1765	Starcsova	12/1.-12.
	13	Román-bánáti	1766	Karánsebes	13/1.-12
	14	Szerb-bánáti	1838	Fehértemplom	14/1.-12
Titel		zászlóalj	1764	Titel	1.-6.

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4.3. A határőrvidékek ezredei

Likai 1. határőr gyalogezred

A horvát (Károlyvárosi) határvidék területén négy ezredet szervezett 1746-ban Hildburghausen herceg tábornaszernagy. Az elsőt a „Károlyvárosi Likai határőr gyalog ezred” néven. 1763-ig a mindenkori ezredtulajdonos nevével nevezték meg: 1746-tól Guicciardi, 1753 Scherzer, 1754-től Petazzi ezred volt, illetve Likai határőrezred volt a neve. 1769-ben a 60. hadrendi számozást is megkapta megnevezése mellé az ezred. 1798-tól az első sorszámot kapta a határőrezredek sorában. Így az „1. Likai határőrezred”-ként szerepelt a hadrendben. 1860-ban vette fel az ezredtulajdonosa I. Ferenc József császár nevét. 1873-ban feloszlatták. Állományát az újonnan szervezett 79. k.u.k. gyalogezredbe osztották be. Az ezred hadkiegészítő területe az akkori Likai és Korabiai grófságok területéből állt. Az ezred törzs székhelye Gospics (Gospić) lett. Századainak székhelye: 1. Zermanja, 2. Serb, 3. Alsólapac, (Donji Lapac) 4. Buvar, 5. Udbina, 6. Podlapac, 7. Gracsác (Gračac), 8. Lovinac, 9. Medak, 10. Kaniža, 11. Smiljan, 12. Osik települések voltak.

Otocsáni 2. határőr gyalogezred

A 2. Otocsáni ezredet szintén 1746-ban szervezték meg, mint a „Károlyvárosi Otocsáni határőr gyalogezred”-et. 1753-ig a mindenkori ezredtulajdonos nevét viselte, 1746-tól az ezredtulajdonos Herberstein gróf, egyúttal ezredparancsnok is volt. 1753-tól nem volt tulajdonosa. 1753-tól „Otocsáni határőrezred”-nek nevezték. 1769-ben a név mellé megkapta 61. hadrendi számot. 1798-tól a 2. nemzeti határőr gyalogezred volt a megnevezése. 1873-ban feloszlatták. Állományát az újonnan szervezett 79. k.u.k. gyalogezredbe osztották be. Az ezred körlete a Károlyvárosi határőrvidék É-i részéből, és az akkori tengeri határvidék egy részéből állt. A Zenggi, Bründli és Otocsáni kapitányságok tartoztak hozzá. Az ezred-törzs Otocsanban (Otočac) volt. Századainak székhelye: 1. Kossin, 2. Klanac, 3. Perušič, 4. Bunič, 5. Zvalje, 6. Korenica, 7. Vrhovina, 8. Skare, 9. Sinac, később Lecce, 10. Otocsan (Otočac), 11. Berlog, 12. Szentgyörgy volt.

Ogulini 3. határőr gyalogezred

A 3. Ogulini ezredet szintén 1746-ban szervezték meg, mint a „Károlyvárosi Ogulini határőr gyalogezred”-et. 1753-ig a mindenkori ezredtulajdonos nevét viselte, 1746-tól Dillis ezredes, 1750-től Scherzer Lipót volt az ezredtulajdonos. 1753-tól nem volt tulajdonosa. 1753-tól mint „Ogulini határőr ezred” szerepel. 1769-ben a név mellé megkapta 62. hadrendi számot. 1798-tól a 3. nemzeti határőr gyalogezred volt a megnevezése. 1873-ban feloszlatták. Állományát az újonnan szervezett 79. k.u.k. gyalogezredbe osztották be. Az ezred körlete a Károlyvárosi határőrvidék ÉNy-i részéből, a tengeri határ kis részéből (Tersič, Thuin, Ogulini kapitányságokból állt. Századainak székhelye: 1. Kriviput, 2. Bründl, 3. Jezerena, 4. Modruš, 5. Östaria, 6. Ogulin, 7. Drežnik, 8. Plaški, 9. Rakovica, 10. Primislje, 11. Thourin, 12. Dubrace települések voltak.

Szluini 4. határőr gyalogezred

4. Szluini ezredet 1746-ban szervezték meg, mint a „Károlyvárosi Szluini határőr gyalogezred”-et, amely a tulajdonosának a nevét viselte. 1746-tól Petazzi Benvenuto gróf volt a tulajdonosa. 1753-tól nem volt tulajdonosa 1753-tól mint „Szluini határőr ezred” szerepel. 1769-ben a név mellé megkapta 63. hadrendi számot. 1798-tól a 4. nemzeti határőr

gyalozezred” volt a megnevezése. 1873-ban feloszlatták. Állományát – két század kivételével – az újonnan szervezett 79. k.u.k. gyalozezredbe osztották be. A 11. és 12. századok 53. k.u.k. gyalozezredbe sorozták be. Az ezred körlete a határőrvidék ÉK-i részéből a bariloviči, szluini, és a sichelburgi kapitányságból állt. Századainak székhelye: 1. Szluin, 2. Vali ssello, 3. Kerstinja, 4. Voinič, 5. Veljun, 6. Kernjak, 7. Perjasica, 8. Barilovic, 9. Vukmanič, 10. Svarča, 11. Kostanjevac, 12. Kalje volt.

Varasd-Körösi 5. határőr gyalozezred

A varašdi kerület ezredeinél az 5. Varasdi ezredet 1745-ben hozták létre. 1756-ig tulajdonosának a nevét viselte. 1749-től Leylesberg báró volt az ezredtulajdonos. 1753-tól nem volt tulajdonosa. 1756-tól, mint Varasd-Körösi ezred szerepel. 1769-ben a név mellé megkapta 64. hadrendi számot. 1798-tól a 5. nemzeti határőr gyalozezred volt a megnevezése. 1871-ben feloszlatták. Legénységét a később 16. gyalozezredbe beolvadt varašdi sorgyalozezred állományába helyezték át. Az ezred körlete 1749-től a határőrvidék Ny-i részéből Kopreinitz és Creuz kapitányságok voltak. Az ezred törzs székhelye: Creuz, 1758-tól Belovár volt. Századainak székhelye: 1. Vukovje, 2. Garesnica, 3. Hercejevce, 4. Berek, 5. Janska, 6. Časma, 7. Farkaševac, 8. Gudovec, 9. Kriz, 10. Klein-Ivanič, 11. Szt. Ivan és 12. Vojakovce voltak.

Varasd-Szentgyörgyi 6. határőr gyalozezred

A varašdi kerület ezredeinél a 6. Varasdi ezredet 1745-ben hozták létre. 1756-ig tulajdonosának nevét viselte. 1749-től kengyel Miklós báró volt, aki az ezredparancsnoki teendők is ellátta. 1754-től Petazzi Zsigmond Benvenuto gróf, majd Gucciardi grófok voltak. 1756-tól nem volt tulajdonosa. 1756-tól, mint „Varasdi-szentgyörgyi ezred” szerepel. 1769-ben a név mellé megkapta 65. hadrendi számot. 1798-tól a „6. nemzeti határőr gyalozezred” volt a megnevezése. 1871-ben feloszlatták. Legénységét a később 16. gyalozezredbe beolvadt varašdi sorgyalozezred állományába helyezték át. Az ezred körlete 1749-től a határőrvidék K-i részéből az Ivanič és Szentgyörgyi kapitányságokból állt. Az ezred törzs székhelye Szentgyörgy, 1758-tól Belovár volt. A század székhelyei: 1. Grubisnopolje, 2. Kovačica, 3. Severin, 4. Rača, 5. Szentgyörgy, 6. Pittomača, 7. Troistvo, 8. Virje, 9. Novigrad, 10. Peteranec, 11. Sokolovec, 12. Kapella voltak.

Brodi 7. határőr gyalozezred

Szlavon határőrvidék területén az ezredet 1747/48-ban hozta létre Engelshofen báró altábornagy, mint „szlavoniai Brodi határőr gyalog ezred”-et. Ezredtulajdonosa 1750-től Gaisruck gróf, 1754-től Mercy-Argentau gróf volt. 1765-től nem volt tulajdonosa. 1753-ban átszervezték az ezredet, amely akkor a „Brodi határőr gyalog ezred” elnevezést kapta. 1769-ben a név mellé megkapta 66. hadrendi számot. 1798-tól a „7. nemzeti határőr gyalozezred” volt a megnevezése. 1873-ban feloszlatták. Legénységét a 78. sorgyalozezred állományába helyezték át. Az ezred körlete 1749-től a Szlavón határőrvidék középső és alsó részeiből a Brackaés Illok kapitányságokból állt. Az ezredtörzs székhelye első időkben Podvin, majd Vinkovce volt. Századainak székhelye: 1. Podvin, 2. Ternjane, 3. Garčin, 4. Andrievce, 5. Sikirevce, 6. Babinagrada, 7. Ivankova, 8. Cerna, 9. Vinkovce, 10. Nemce, 11. Županje, 12. Drenovce.

Gradisai 8. határőr gyalogezred

Az ezredet 1747–48-ban alapította Engelshofen báró altábornagy, mint „szlavoniai Gradiscai határőr ezred”-et. Ezredtulajdonosa 1750-től Saint-André Frigyes báró volt. 1765-től nem volt tulajdonosa. 1753-ban átszervezték az ezredet, amely akkor a „Gradiscai határőr gyalog ezred” elnevezést kapta. 1769-ben a név mellé megkapta 67. hadrendi számot. 1798-tól a 8. nemzeti határőr gyalogezred volt a megnevezése. 1873-ban feloszlatták. Legénységét a 78. sorgyalogezred állományába helyezték át. Az ezred körlete a Szlávón határvidék felső és részben középső részéből a Kobaš kapitányság területéből állt. Az ezredtörzs Bogoševce, később Gradisca lett. Századainak székhelye. 1. Lipovljane, 2. Novska, 3. Raič, 4. Caglič, 5. Okučane, 6. Mašič, 7. Rešetare, 8. Petrovoselo, 9. Neu Kapella, 10. Oriovac, 11. Stupnik, és 12. Sibin voltak.

Péterváradi 9. határőr gyalogezred

A 9. Péterváradi ezred szintén 1747-ben szervezte meg Engelshofen báró altábornagy, mint „szlapon Péterváradi határőr ezred”-et. Ezredtulajdonosa 1750–1757 között Helderich báró volt. 1765-től nem volt tulajdonosa. 1753-ban átszervezték az ezredet, amely akkor a „Péterváradi határőr gyalog ezred” elnevezést kapta. 1769-ben a név mellé megkapta 68. hadrendi számot. 1798-tól 1873-ig a 9. nemzeti határőr gyalogezred volt a megnevezése. 1873-ban feloszlatták. Legénységét a 78. sorgyalogezred állományába helyezték át. Az ezred körlete a Száva-Duna és a szerémségi határvidék alsó részéből állt. Az ezredtörzs Mitrovicára települt. Századainak székhelye: 1. Morovič, 2. Adaševac, 3. Lačarak, 4. Mitrovica, 5. Hertkovce, 6. Kupinova, 7. Surcin, 8. Simanova, 9. Golubince, 10. Alt Pazau, 11. Alt Banovce és 12. Beska voltak.

Első báni 10. határőr gyalogezred

Bánság területén négy ezredet szerveztek meg. Az elsőt 1749–50 –ben gróf Battyányi Károly bán, mint „Első báni határőr ezredet” szervezte meg. Ezredtulajdonosi jogok a mindenkori horvát bánt illették meg. 1756-tól gróf Nádasdy Ferenc volt az ezredtulajdonos. 1769-ben a név mellé megkapta 69. hadrendi számot. 1798-tól 1873-ig a 10. nemzeti határőr gyalogezred volt a megnevezése. 1859-től az ezred felvette akkor meghalt buzimi Jellesiç gróf tábornagy nevét, aki 1848-tól volt az ezredtulajdonosa. 1873-ban feloszlatták. Legénységét a 79. sorgyalogezred állományába helyezték át. 1873-tól az Otcsoni 79. k.u.k. sorgyalogezred vette át és viselte tovább az ezred nevét. Az ezred körlete a báni határvidék DNy-i részéből a Glina kapitányság területéből állt. Az ezredtörzs Glinán székelt. Századainak székhelye: 1. Čemernica, 2. Vrasnovina, 3. Glina, 4. Maja, 5. Klasnič, 6. Maligradac, 7. Kraljevcane, 8. Gora, 9. Stankovac, 10. Bovič, 11. Lasinja és 12. Verginmost voltak.

Második báni 11. határőr gyalogezred

1750-ben gróf Battyányi Károly, mint „Második báni határőr ezredet” szervezte meg. Ezredtulajdonosi jogok a mindenkori horvát bánt illették meg. 1756-tól gróf Nádasdy Ferenc volt az ezredtulajdonos. 1769-ben a név mellé megkapta 70. hadrendi számot. 1798-tól 1873-ig a 11 nemzeti határőr gyalogezred volt a megnevezése. 1859-től az ezred felvette az akkor meghalt buzimi Jellesiç gróf tábornagy nevét, aki 1848-tól volt az ezredtulajdonosa. 1873-ban feloszlatták. Legénységét a 79. sorgyalogezred állományába helyezték át. Jellasics nevét 1873-tól az Otcsoni 79. k.u.k. sorgyalogezred vette át és viselte tovább. Az

ezred körlete a báni határvidék É-i és K-i részéből a Petriniai kapitányság területéből állt. Az ezredtörzs Petrinian volt. Századainak székhelye: 1. Rujevac, 2. Dvor, 3. Divuša, 4. Mecenčani, 5. Jabukovac, 6. Sisek, 7. Graduša, 8. Sunja, 9. Staza, 10. Majur, 11. Dubica és 12. Jasenovac voltak.

Német-bánati 12. határőr gyalogezred

A 12. német-bánati ezredet 1765-ben szervezték meg, a Temesi bánságba letelepített négy veterán századból. 1766-ban további négy veterán századdal erősítették meg. 1771-ig temesvári telepes csapatnak, 1774-ig „Temesvári telepes ezrednek” nevezték. 1775-ben átvette az Oláh-illir ezredtől az Alsó Tisza és Alduna menti területeket, és megnevezése a „Német-bánati határőr gyalogezred” lett, és megkapta a 71. hadrendi sorszámot. 1798-tól a neve megtartás amellet t a 12. nemzeti határőr gyalogezred lett. 1872-ben feloszlatták. Legénységét a 29. és a 61. sorgyalogezred állományába helyezték át.

Az ezred körlete kezdetben a Duna völgyének Pancsovától Kubinig terjedő szakasza volt. 1770-ben Újpalánkáig terjesztették ki. 1775-ben az ezred átvette az oláh-illir ezredtől a Tisza völgyének Lipótfalvától-kereszturig terjedő szakaszát. 1838-ban átadta körletének K-i részét az újonnan szervezett oláh-illir zászlóaljnak. Az ezredtörzs székhelye: Starcsova, 1774-től Pancsova. Századainak székhelye: 1. Perlasz, 2. Tomaševac, 3. Opova, 4. Glogon, 5. Sakula, 6. Uzdin, 7. Antalfalva, 8. Zrepaja, 9. Újfalu, 10. Homolic, 11. Bavanište és 12. Kubin voltak.

Román-bánati 13. határőr gyalogezred

1766-ban szervezték meg, mint „Illir-bánati határőr gyalogezred”-et. 1769-től a 72. hadrendi sorszámot is viselte. 1775-ben összeolvadt a oláh-bánati határőr zászlóaljjal, és így megnevezése „Olláh-illir határőr gyalogezred” lett. 1798-tól megnevezése mellé, mint a nemzeti határőr gyalogezred a 13. hadrendi számot kapta meg. 1838-ban megnevezése „Oláh-bánati”, majd 1849-ben „román-bánati határőr gyalogezred”-re változtatták. 1872-ben feloszlatták. Legénységét a 43. sorgyalogezred állományába helyezték át.

Az ezred körlete kezdetben az Almás mentén lévő kerületből és az alsó-Tisza mentének egy keskeny sávjából állt. 1775-ben, amikor egyesült az Oláh-bánati zászlóaljjal körletének az alsó Tiszai részét leadta a német-bánati ezrednek. Ekkor az ezred körlete az egész keleti Bánátot magába foglalta. 1838-ban az a déli kerületeket átadta az újonnan szervezett illir-bánati zászlóaljnak. Az ezredtörzs székhelye: Körpa, majd Karánsebes. Századainak székhelye: 1. Dalbosec, 2. Bosovic, 3. Prigor, 4. Petnik, 5. Mehadia, 6. Ó-Orsova, 7. Korniareva, 8. Kornia, 9. Teregova, 10. Slatina, 11. Karánsebes és 12. Ohába-Bisztra voltak.

Szerb-bánati 14. határőr gyalogezred

Az ezred 1838-ban, mint „Illir-bánati zászlóalj” alakult meg. (A századok állomáshe lyei: Titel, Kovil, Zablja, Mosorin voltak.) 1845-ben ezredé szervezték át, és ekkor kapta az „Illir-bánati határőr gyalogezred” elnevezést. 1851-ben az erdélyi határőrezredeknek seregredeké történő átszervezése során kapta meg az 1. székely ezrednek gazdátlanul maradt 14. hadrendi sorszámát. 1860-tól kezdve a „Szerb-bánati 14. határőr gyalogezred” volt a neve. 1872-ben feloszlatták. Legénységét a 29. 43. és a 61. sorgyalogezred állományába helyezték át. Az ezred körlete a másik két, a12. és a13. bánati határőr gyalogezredek től átadott, az országrész belső területeiből és a Duna menti területekből állt. Ez a másik két ezred körlete között Orsovától- Kubinig terült el. Az ezredtörzs székhelye: Fehértemplom

volt. Századainak székhelye: 1. Dobrica (Kevedobra), 2. Illánca, 3. Alibunár, 4. Károlyfalva, 5. Izbistie, 6. Jasenovac, 7. Dolova, 8. Deliblát(Deliblato), 9. Vracsevgaj, 10. Kusic, 11. Szerb-Pozsesena, 12. Berzaszka voltak.

Titeli határőr gyalogos zászlóalj

1764-an hozta létre Mathesen ezredes a Duna, Tisza, Száva folyókon lévő csajkás (sajkás) hadihajós alakulatot, a csajkás zászlóaljat, amely négy századból állt a szlavóniai főhadparancsnokság alárendeltségében. 1769–1789 között kapcsolódott be, mint zászlóalj a többi határőrezred életébe, és a 77. hadrendi számot kapta meg. 1802-ben hat századra bővült a zászlóalj. 1851-ben a Dunai flottilla átvette a hadihajós feladatokat a zászlóaljtól, ezért zászlóaljat átszervezték reguláris határőr gyalogzászlóaljjá és megkapta a fenti megnevezést. 1872. november 1-jén oszlatták fel. Századainak székhelye: 1. Gospodince (Bologasszonyfalva), 2. Csurog (Čurog), 3. Józseffalva (Zsablya), 4. Sajkásgyörgye (Gyurgyevo, Greorggievce), 5. (Felső)Kovil (Kabol) és 6. Tittel voltak.

5. Határőrvidék polgárosítása

Miután a Török Birodalom a későbbi mintegy két évszázadban fokozatosan veszített erejéből, így a Katonai Határőrvidék funkciója is egyre inkább szűrő szereppé módosult, s a hagyományos értelemben vett katonai feltartóztatás fokozatosan háttérbe szorult, majd később megszűnt. A határőrvidék területe állandó mozgásban volt. A magyar királyság mindent elkövetett, hogy visszaállítsa szuverenitását e területek felett. Évszázados közjogi viták és harcok után ez sikerült is. Természetesen Magyarország regionális érdekei ütköztek a Habsburg birodalom birodalmi érdekeivel. Mindig a birodalmi érdekek határozták meg, hogy a határőrvidék, mikor volt összekapcsoló elem a török birodalom és a Habsburg birodalom között. Ekkor a területe jelentősen csökkent, míg végül megszűnt, mert létrehozását és fenntartását kiváltó körülmények is megszűntek vagy módosultak.

Határőrvidék Magyarországi kialakítása elősegítette, hogy a Dráva–Száva köz Magyarországhoz való szerves tartozásának gondolata mind a politikai közéletben, mind az ország közigazgatási beosztásában homályosulni kezdett.¹⁷

A török hódoltság másfél évszázada megbontotta a terület etnikai viszonyait. A Duna–Száva közé beáramló horvát és délszláv elemek e területre kezdik alkalmazni Horvátország és Szlavónia nevet. Ezt rontotta tovább a – török kiűzése után – a katonai határőrvidék szervezetének kiépítése, mert ezen országrészek nem kerültek vissza az anyaország közigazgatási kötelékébe.¹⁸

Az 1741. XVIII. tc.-kel 8 terület: Temesvár, Lippa, Versec, Nagybecskerek, Nagykinda, Nagyszentmiklós, Törökbecse, Lugos, Oravica Magyarország közjogi alkatrészévé vált.¹⁹ Míg Pancsova, Fehértemplom, Karánsebes területe megmaradt katonai igazgatás alatt. A Tiszai és Marosi határőrvidék Északi részeiből az 1791. VII. tc.-kel a Tiszai Koronauradalom lett.²⁰ Kiváltságokkal rendelkezett: helyi önkormányzata, saját tisztviselői kara volt, jobbágyi viszonytól pénzért mentesült. 1849–1860 között alkotmányellenesen az ország testéből kiszakították, s területéből megalakították a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot.

A felállított déli határőrvidéket – az állandó magyar tiltakozások és királyi ígéretések ellenére – csak 1873-ban polgárosították és kapcsolták vissza a magyar állam közjogi alkatrészeként.²¹ Területét beolvasztották az újjáalakuló, újjászerveződő magyar és horvát megyékbe.^{22,23}

1886-ban Horvát-Szlavónországok területén 8 vármegyét (vm.) szerveztek.²⁴ Úgy mint: 1. Belovár-Kőrös vm. (5070 km²) 1886-ban keletkezett Belovár és Kőrös megyék egyesítésével. Belovár megyét 1873-ban a varasdi határőrvidék polgárosítása után szervezték meg. Magában foglalta a felosztott körösi és szentgyörgyi ezredek 24 százada közül tizenhétnek a területét, Belovár és Ivanics városokkal együtt, valamint Kőrös megyének alsó kerületét és Pozsega megyének különálló darabját a kutinai uradalmat. Kőrös megye a polgári Horvátországnak volt része. Területéből hozták létre a varasdi határőrvidéket, fennmaradó része pedig Zágrábbal egyesült. 1753-ban ismét kettéválasztották. 1873-ban a varasdi határőrvidék felosztása után Kőrös megyéhez csatolták a körösi ezredből a farkasevaci, szentiváni és vojakoveci századok területét. A szentgyörgyi ezredből pedig a virjei, novigradi, peteraneci és sokoloveci századok területét. Le kellett adni egész alsó kerületét az új Belovár megyének. A Bednya-folyó és a Kalnik hegység közti terület pedig Várasd megyéhez került. Az 1886. évi megerendezés Kőröst ismét megszüntette. A kaproncai alispánságot a szentgyörgyi ezredből hozzákapcsolt részek és Kapronca város kivételével és a körösi alispánságból Sudovec politikai községet Várasd megyéhez, csatolták. A megye területének fennmaradó része Kőrös és Kapronca városokkal együtt Belovár megyével egyesült.

2. Lika-Krbava vm. (6211 km²) 1886-ban felállított új megye az egyetlen, mely kizárólag volt határőrvidéki területekből áll. Magában foglalta az egész volt lika-otocsáni kerületet, amely a likai és otocsáni ezredek területeinek egyesítéséből keletkezett, valamint az ogulin-szluini kerületnek a volt ogulini ezredhez tartozott három községét (Brinje, Jezerane, Kriviput) végül Zengg és Carlopago szabad kikötő városokat.

3. Modrus-Fiume vm. (4879 km²) 1886-ban keletkezett új megye, mely magában egyesítette: a korábbi Fiume megye egész területét, Buccari városával, a volt ogulin-szluini kerületet, a Zágráb és Lika-Krbava megyékhez csatolt részek kivételével. A Zágráb megyétől elszakított Bosiljevo és Severin politikai községeket. Az Ogulini-szluni kerület az Ogulini és a szluni ezredek területének egyesítéséből keletkezett. 1886-ban az ogulini ezred területéből Brinje, Jezerane, Kriviput politikai községek Lika-Krbava megyéhez, a szluini ezredből (annak két különböző részén), a sichelburgi kerületet (Kalje és Sosice politikai községek és Marienthal községen kívül Svarca politikai községet is Zágráb megyéhez csatolták.

4. Pozsega vm. (4929 km²) 1744-ben szervezték újjá. Területe két földrajzilag különálló darabból állt: a megyéhez csatolt, de határőrvidéki, Kőrös és Zágráb megyei területek közé ékelt kutinai uradalom területileg nem függött össze a megye többi részeivel. 1854-ben ezt a különálló területet Zágráb, 1874-ben az új Belovár megyéhez csatolták. 1886 óta pedig Belovár-Kőrös megyéhez tartozott. 1886-ban Pozsega megyéhez csatolták a volt Határőrvidékből az egész gradiskai kerületet, a bródi kerületből a garcsini járást, a Verőce megyéhez kapcsolt Vrpolje járás kivételével. Valamint a báni kerületet, illetve II. báni ezrednek Krapje és Jasenovac községeit.

5. Szerém vm. (6810 km²) 1744-ben szervezték újjá. 1886-ban a pétervárad kerületnek (azelőtt ezrednek) egész területe és a bródi ezrednek zupanjei és vinkovcei járásai kerültek a megye területéhez. Területén több önálló város feküdt: Karlóca, Mitrovica, Pétervárad, Ruma, Zimony. Ezek közül csak Zimony (56 km²) maradt meg önálló törvényhatóságnak.

6. Várasd vm. (2440 km²) 1874-ben az első horvát megye rendezés során Zágráb és Kőrös megyéktől több községet kapott, így déli határa ezután a Sljeme és Kalnik hegységek gerince lett. Az 1886-ban a Sljeme és Krapina közti rész visszakerült Zágráb megyéhez. Várasdhoz csatolta viszont Kőrös megyéből a kaproncai alispánságot, ennek korábban a Határőrvidékhez tartozott rész kivételével, valamint a körösi alispánságból Sudovec községet. Kapronca városa, melynek Várasdhoz csatolását szintén kimondta a törvény, Belovár

Kőrös kötelékében maradt. A megyében fekvő Várasd szab. kir. város (67 km²) önálló törvényhatóságot képezett.

7. Verőce vm. (4810 km²) Az 1744-ben szervezték újjá. 1886-ban hozzácsatolták a volt bródi ezredből alkotott bródi kerületnek garcsini járását. Verőce tényleg csak Vrpolje községet kapta meg. Területén fekszik *Eszék* törvényhatósági joggal felruházott város (57 km²).

8. Zágráb vm. (7145 km²) 1753-ig a varasdi határőrvidék felállítására óta Kőrös megyével egyesített területe a Drávától majdnem a tengerig ért, végighúzódva egész Horvátországon. Területe állandó változásban volt. 1873-ban megkapta a polgárosított Sziszek városát. 1886-ban elvesztette Bosiljevo és Severin községeket, melyek az új Modrus-Fiume megyéhez csatoltak. Hozzácsatolták Belovárból a korábban szintén Kőröshöz tartozó Bregi és az egész báni kerületet, a volt II. ezred területéből Pozsegához csatolt Jasenovac és Krapje kivételével. Az ogulin-szluini kerületből a volt szluini ezred két különálló darabját (Sichelburgi kerületből - Kalje és Sosice politikai községek és Marienthal község) valamint főtömbjével Svarca politikai község. A megye területén fekszik Zágráb törvényhatósági joggal felruházott város (67 km²).

6. Határőrvidék ezredeinek újjászervezése

6.1. Közös Császári és Királyi (K u.K.) alakulatok

A 14 ezred betagozódott a Monarchia haderejébe, területük pedig a hadkiegészítő kerületek sorába.²⁵ A határőrvidékkel szomszédos alakulatok hadkiegészítő kerületének növelése és újak létrehozásával jöttek létre az új ezredek és kiegészítő kerületeik. Ez a 78 Eszéki, a 6. Újvidéki, a 29. Nagybecskereki, és a 43. Verseci császári gyalogezredek érintette.

2. táblázat. Az 1873. évi átszervezés során létrejött közös (k.u.k.) sorgegységek és hadkiegészítő kerületeik

Table 2. Austro-Hungarian (K.u.K.) line infantry regiments and recruiting districts established during the 1873 year's reorganization

Határőrkerület	Felozlatott határőr gyalogezredek neve és hadrendi száma	Új alakulat hadrendi száma	Hadkiegészítő kerület
Károlyváros	1. Likai határőr gyalogezred	79. K.u.k. gy.e.	Otocsan
	2. Otocsani határőr gyalogezred		
	3. Ogulini határőr gyalogezred		
	4. Szluini határőr gyalogezred		
Báni	10. Első Bánáti határőr gyalogezred	16. K.u.k. gy.e.	Belovar
Varasd	5. Varasdi határőr gyalogezred		
Báni	6. Szentgyörgyi határőr gyalogezred	78. K.u.k. gy.e.	Eszék
szlavoñ	8. Gradisai határőr gyalogezred		
szlavoñ	9. Pétervárad határőr gyalogezred	70. K.u.k. gy.e.	Pétervárad
Bánát	12. Német-bánáti határőr gyalogezred	29. K.u.k. gy.e.	Nagybecskerek
	14. Szerb-bánáti határőr gyalogezred		
Bánát	13. Német-bánáti határőr gyalogezred	61. K.u.k. gy.e.	Temesvár
	16. Szerb-bánáti határőr gyalogezred		
Bánát	13. Román-bánáti határőr gyalogezred	43. K.u.k. gy.e.	Karánsebes
	15. Szerb-bánáti határőr gyalogezred		
Titel	Csajkás zászlóalj	6. K.u.k. gy.e.	Újvidék

Forrás: a szerző saját szerkesztése

79. Otocsani magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezred 1860-ban alakult meg a 22. Dalmát (Wimpffen) gyalogezred 3. és a 26. Mihály nagyherceg nevét viselő gyalogezred 3. és a 4. Bécsi zászlóaljából.²⁶ 1873. október 1-él szervezték újjá a négy Károlyvárosi határőrezred: az I. Ferenc József 1. Likai, a 2. Otocsani, a 3. Ogulini, a 4. Szluini, valamint a 10. Első Bánáti határőr gyalogezred személyi állományából. Az ezred felvette az Otocsani nevet, valamint báró Jellasics nevét. Hadkiegészítő a volt határőrezredek területéből állt fel. Kerületének székhelye Otocsan.

16. Varasdi magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezredet 1871-ben szervezték újjá. A Varasdi határőrvidék maradék két ezredét: az 5. Varasdi és a 6. Szentgyörgyi határőr gyalogezred, valamint a 11. Második bánáti határőr gyalogezred legénységi állományát kapta meg.²⁷ Az ezred örökölte a Varasdi nevet, valamint a határőrezredek területét is. Hadkiegészítő kerületének székhelye Belovar.

78. Eszéki magyar–szlavón közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezred 1860-ban alakult meg a 17. Krajnai (Hohenlohe) gyalogezred és a 47. Stájer (Kinsky) és az 53. Lipót főherceg gyalogezred zászlóaljaiból. 1873-ban szervezték újjá. Megkapta a 7. Brodi és a 8. Gradisai határőr gyalogezred legénységi állományát. Hadkiegészítő kerületének székhelye Eszék.

70. Péterváradai magyar–szlavón közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezred 1860-ban alakult meg Trevisioban a 1. I. Ferenc József császár nevét viselő osztrák, a 3. Károly főherceg nevét viselő morvai, valamint a 25. Losonci magyar (Mamula) sorgyalogezred egy-egy zászlóaljaiból. 1873-ban szervezték újjá a Péterváradai határőr gyalogezred területén és megkapta annak legénységi állományát. Hadkiegészítő kerületének székhelye Pétervárad.²⁸

29. Nagybecskereki magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezred 1873-ban a határőrvidék feloszlásakor a megszűnt 12. német-bánáti határőrezred alakulatait vette át. Hivatalosan csak 1867-ben lett hadkiegészítő kerületének székhelye Nagybecskerek.²⁹

61. Temesvári magyar közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezred 1873-ban a határőrvidék megszüntetésekor a megszűnt 16. Szerb-bánáti határőr gyalogezred alakulatait átvette.

43. magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred

Az ezred 1873-ban a határőrvidék megszüntetésekor a megszűnt 15. Szerb-bánáti határőr gyalogezred alakulatait vette át. Az újjászervezést követően kiegészítő területe megnőtt, Temes megye déli részén túl Krassó-Szörény megyével. Ezért ezred székhelye átkerült Versecről Karánsebesre.³⁰

6. Újvidéki magyar közös (K.u.K.) gyalogezred

Kiegészítő kerületének székhelye 1853 óta Újvidék. Végleges hadrendi számát 1861-ben kapta meg.³¹ A határőrvidék megszüntetésekor megkapta a Pétervárad ezred és a Titeli csajkások területét. Kiegészítő területét a Zsabjai, Titeli, Újvidéki, Kulai, Hódsági és Palánkai járás alkotta.

53. magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred

Ha Horvátországról beszélünk, akkor meg kell említeni az 53. magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezredet, amelynek székhelye Zágráb volt. 1873-ban a polgárosítás során az ezred megkapta a 4.Szluini ezred területét, valamint a sziszeki kerületben kettő század területét. Az ezred székhelye 1883-tól Zágráb.

96. Károlyvárosi magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred

1882-ben a hadsereget átszervezik és a meglévő 80 ezredhez még 22 gyalogezredet szerveznek 1883. január 1-jével.³² Így állt fel a horvát területen 96. Károlyvárosi magyar–horvát közös (K.u.K.) gyalogezred zászlóaljait a 70., 78., 16., 53. ezredek 5. zászlóaljai alkották. A 97. partvidéki krajnai gyalogezredet azért említjük, mert egyik zászlóalját a 79. Otcányi gyalogezred adta át. Az ezred székhelye 1883 óta Trieszt.³³

A Horvátországban a lovasságot, mint fegyvernemet a dzsidások³⁴ (ulánusok) két ezrede képviselte.

5. magyar–(horvát) dzsidás (ulánus) ezred

Az ezredet 3 osztállyal Jellasič horvát bán állította fel a horvát felkelés részeként a magyar forradalom ellen, akkor banderialis huszár ezrednek nevezték. 1848. július 23-án reguláris alakulattá szervezték át, és a 13. huszárezred néven sorozták be a császári hadsereg hadrendjébe. 1850 végén feloszlatták, és állományából a 1851. január 8-án megszervezték a horvát-szlavon 5. dzsidás ezredet. 1851–1884-ig tulajdonosa gróf Wallmoden lovassági tábornok volt. Hadkiegészítő kerülete állandóan bővült. 1853–1860 között az 53. Zágrábi, 1860–1867 között a 78. Eszéki, 1873–1880 között a 16., 53., 78. ezred területe volt a hadkiegészítő körlete. 1894-től II. Miklós cár volt az ezred tulajdonosa.

12. magyar–(horvát) dzsidás (ulánus) ezred

Az ezredet 1854. március 4-én hozták létre a császári haderő 18 lovasezredéből a Morvaországi Austerlitzben. Az ezred első tulajdonosa 1894-ig II. Ferdinánd szicília királya volt. Hadkiegészítését Horvátországból nyerte. Hadkiegészítő kerülete először az 53. ezred, 1860–1867 között a 78., 1875–1883 között ismét az 53., 1883–1889 között a 16., 70., 78. ezred kerülete volt. Az ezred tulajdonosa 1895-től lovag Otto Gagern lovassági tábornok volt.

6.2.A magyar királyi honvédség alakulatai Horvátországban

25. Zágrábi honvéd ezred

A honvédség szervezése nagyon lassan haladt előre.³⁵ 1886-ban a honvédkerületek honvédzászlóaljai előbb féldandár néven vonták össze, később ezekből lettek a honvédezek, és hadrendi számot is kaptak. A VII. Zágrábi Horvát–szlavon kerületben a 25. Zág-

rábi honvéd ezred a 80. Zágrábi, 79. a 83. Sziszeki, és 90. Glinai zászlóaljából állt. 1890-ben megkapta a 25. hadrendi sorszámot. 1892-ben zászlóaljat cseréltek 27. Sziszeki ezreddel. Megkapta 79. Varasdi és a 84. Belovári zászlóaljakat, a Sziszeki ezredtől és cserébe leadták a Glinai és Sziszeki zászlóaljakat. Az ezretörzs székhelye 1886-tól Zágráb lett. Zászlóaljainak székhelye 1. Zágráb, 2. Siszek, 3. Glina. 1892-től az 1. és a 3. zászlóalj Zágráb, a 2. Varsad lett.

26. Károlyvárosi honvédezred

A 26. Károlyvárosi honvédezred 1886-ban a Likai 87., az Ogulini 88. és a Szluini 89. zászlóaljából állt fel. 1890-ben kapta meg a hadrendi számát. Az ezredtörzs székhelye Svarča, 1890-től Károlyváros lett. Itt helyezték el az 1 és a 2. zászlóaljakat. A 3. zászlóalj székhelye Gospič.

27. Sziszeki honvédezred

A 27. Sziszeki honvédezred a 79. Varasdi, 81. Szlavóniai és a 84. Belovári zászlóaljak századaiból alakult meg 1896-ban. 1890-ben kapta meg a hadrendi számát. 1890-ben megkapta a 90. Glinai és a 83. Sziszeki zászlóaljakat 25. Zágrábi ezredtől, cserébe leadta a 79. Varasdi és a 84. Belovári zászlóaljakat. Az ezredtörzs székhelye 1896-tól Belovár, 1892-től Sziszek. 1886-ban 1. zászlóalj Belovár, 2. Varsad, 3. Újgradiska volt. 1892-től az 1. és a 2. zászlóalj Sziszek, a 3. zászlóalj helyőrsége Gradisca lett.

28. Eszéki honvédezred

A 28. Eszéki honvédezred 1886-ban alakult meg a 82. szerémi a 91. Gradiscai, és a 92. Péterváradai honvédzászlóaljából. 1890-ben kapta meg a hadrendi számát. Az ezredtörzs székhelye 1896-tól Vinkovce, 1894-től Eszék. 1886-ban 1. és a 2. zászlóalj helyőrsége Vinkovce, 3. Mitrovica volt. 1894-től az 1. és a 2. zászlóalj Eszéken, a 3. zászlóalj Zemlinben volt.

10. honvéd huszárezred

A horvát–szlavón területen 1874-ben hozták létre a 10. honvéd huszárezredet a 29. 30. 31., és 32. honvédlovasszázadokból. 1880-ban 10. honvéd ulánus ezred megnevezést és hadrendi számot kapta. 1882-ben a huszár jelzőt, 1894-ben a Varasdi nevet kapta meg az ezred.

Ekkor már rögzültek a honvéd kiegészítő kerületek beosztása is. Így a közös hadsereg és a honvédség hadkiegészítő kerületei már lefedték egymást, és a közigazgatási beosztásokhoz is idomultak. A helyőrségek elhelyezésében többször állt be változás, amelyet az elhelyezési térképeken, nyomon lehet követni. Az I. világháborúban, városokban az állomásparancsnokságok³⁶ mellett megszaporodtak a „katonai alakulások” száma.³⁷

JEGYZETEK

1. A határőrvidék kialakulására lásd Suba János: A határőrvidék–határvédelem a földrajzi térben IN: Közép-Európai Közlemények 2009/1. szám (II. évfolyam, 1. szám No. 3.) 44–54. p. Amely a tanulmány bevezetésének és előzményének tekinthető.

2. Csüllög G.(2007): Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történelmi gyökerei) In: Gulyás L.–Gál J. (szerk.): Európai kihívások IV. Szeged, 2007. 601–605.p.
3. Nagy M M. (2006b): A Délvidék mint geopolitikai puffer. In: Kókai S. (szerk.): A Délvidék történelmi földrajza, 161–177. p.
4. Koroknai Á. (1974): Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határvidéken a XVII. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest. 217 p.
5. Tietze, W. (szerk.) 1968-1972: Westermann Lexikon der Geographie I–V. – Georg Westermann Verlag, Braunschweig. I. köt. 983 p., II. köt. 935 p., III. köt. 1104 p., IV. köt. 1096 p., V. köt. 231 p.
6. Csüllög G. (2008): Régiók a Kárpát-medencében – múlt vagy jövő? In: Közép-európai Közlemények I. évfolyam 2008. 1. szám 54–59. p; továbbá Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest. 40–41. p.
7. A Maros és Tisza folyók mentén, Arad, Zaránd, Békés, Csanád, Csongrád, Bács-Bodrog megyék területén.
8. Erdélyben, a keleti és a déli részeken külön székelyekből – 1764-ben –, és külön románokból – 1776-ban – szerveztek meg az *erdélyi határőrvidéket*, két-két gyalog- és egy-egy lovas határőrezreddel. Rövid ideig 1766–1771 között Beszterce vidékén román dragonos határőrezred létezett. A román és a székely határőrezredeket 1851-ben szüntették meg. Az erdélyi részeken a székely huszárezred Torda vármegyére, Három (Kézdi, Orbai, Sepsi), Csik-, Udvarhely- és Aranyos-székekre, valamint Fogaras vidékére terjedt ki. A parancsnoksága Sepsiszentgyörgyön volt. Az első román ezred Hunyad és Alsó-Fehér vármegyékre, Szeben- és Szászváros-székekre, valamint Brassó vidékét ölelte fel. A parancsnokság Orláton volt. A második román ezred területe Doboka és Kolozs vármegyékre terjedt ki. A törzs székhelye Naszód volt.
9. A magyarországi központi főhadparancsnokság Budán, az erdélyi Nagyszébenben, a szerémségi Péterváradon, a bánági Temesvárott, az egyesült Károlyvárosi báni és Varasdi főhadparancsnokság volt.
10. A cs. és kir. közös Hadsereg 1912-ben 15 katonai területre (Militär-Territorial-Bezirk) tagolódott, amelyek közül 6 működött Magyarországon, lefedve a Monarchia teljes területét.
11. 1868-ban 6 hadkerület alakult meg: I. Dunáninenni, II. Dunántúli, III. Tiszáninenni, IV. Tiszántúli, V. Királyhágóntúli, VI. Horvát–Szlavón. 1869-től székhelyük szerint nevezték meg ezeket: Pest, Buda, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Zágráb. 1870-től megnevezésük hadrendi számmal ellátott honvédkerületre változott. 1871-ben 1 új (Szeged) honvédkerületet alakítottak, s a meglévőket részben átszámolták. 1876-ban területi átszervezés nélkül az V. (Budai) honvédkerület székhelyét Székesfehérvárra helyezték át. 1913-ig ez a 7 honvédkerület működött, ekkor nevüket honvéd katonai kerületre változtatták, területüket úgy szervezték át, hogy egybeessenek a cs. és kir. Közös Hadsereg katonai területeivel, s a székesfehérvári V. kerületet megszüntették, egyidejűleg a kolozsvári és a zágrábi kerület hadrendi számát V.-re, ill. VI.-ra módosították. 1914-ben a 6 honvéd katonai kerület lefedte a történelmi Magyarország teljes területét: I. Budapest, II. Szeged, III. Kassa, IV. Pozsony, V. Kolozsvár, VI. Zágráb.
12. A cs. és kir. Közös Hadsereg illetékessége alá 108 (és 4 Bosznia-Hercegovinai), a cs. kir. Landwehr hatáskörébe 39, a m. kir. Honvédség joghatósága alá 28 hadkiegészítési kerület tartozott. Ezek végezték a személyi feltöltést a védkötelezettség alapján.
13. A honvédkerületi parancsnokság feladata illetékességi területén a katonai rend és fegyelem, a vagyon- és közbiztonság fenntartása, a nemzet- és államellenes tevékenység megakadályozása, a hadművelési területen harcoló hadtest személyi és anyagi utánpótlásának irányítása, a visszamaradó pótestek, alsó fokú katonai területi hatóságok, honvéd kiegészítő parancsnokságok, bevonulási központok munkájának szabályozása és ellenőrzése, az újabb mozgósítások végrehajtása; együttműködés a polgári közigazgatási hatóságokkal; a kiképzés elvi irányítása. A honvédkerületi parancsnokság parancsnoka az illetékességi területén lévő katona személyek előjárója, közegei útján személyi, anyagi és fegyelmi ügyeik intézője volt.
14. A honvédkerületi parancsnokságot a hadtest számozásának megfelelő arab szám jelölte. A honvédkerületi parancsnokság parancsnoka a hadtestparancsnok mellé beosztott tábornok, aki a hadtest elvonulásakor a honvédkerületi parancsnok címet vette fel.

15. Gömör­y G.(1893): Ausztria hadereje az 1792–1866-ig folytatott háborúkban. Hadtörténelmi Közlemények, 1893, 394–411. p.
16. Fenner, F. (1846): Oesterreich und seine Armee. Leipzig, 1846; 224. p.
17. Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2006): A Délvidék helye és szerepe a Kárpát-medence térszerkezetében. In: Kókai Sándor (szerk.): A Délvidék történelmi földrajza. Történelmi Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 251–274. p.
18. Suba J. (2008): Gyepűtől a honvédelmi határsávig IN: „A nagy terek politikai földrajza” (szerk.: Reményi Péter–Szebényi Veronika) 405–417. p. PTE TTK FI. Pécs 2008.
19. Csüllög G. (2000): A Tisza menti tájak térszerkezeti szerepkörének változása a honfoglalástól a 19. század végéig. In: Füleky Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására. Budapest, 2000.
20. Kókai S.(2004): A Bánát fogalma és határainak változása 1779-ig. In: Természettudományi Közlemények 4. kötet. 179–194. p. (szerk.: Kókai S.) Nyíregyháza, 2004. 316. p.
21. Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történelmi folyamatára. In Reményi P.–Szebényi A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. Pécs, 2008. 334–341. p.
22. Néhány törvénycikk: 1873. évi XXVII. Törvénycikk: A bánági határörvidék és a titeli zászlóalj polgárosításának törvénybe iktatásáról és a polgárosítás folytán szükségessé vált más intézkedésekről. 1873. évi XXVIII. Tc: A magyar korona országai közös törvényhozása alá tartozó viszonyoknak a polgárosított határörvidéki részekben való rendezéséről. 1882. XL. Tc a magyar korona országai közös törvényhozása alá tartozó viszonyoknak a Horvát- és Szlavónországgal 1881. évben egyesített horvát–szlávón határörvidéken való rendezéséről. Curpus Juris Hungarici CD.
23. Suba J. (1999): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határ­változások tükrében 1867–1941 között IN: „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” Rendvédelem-történelmi Füzetek X. évf./12. szám (szerk.: Dr. Suba János) Budapest 2001 (108. p.) 102–107. p.
24. A megyék kialakulására és történetére lásd: Gyalay Mihály Magyar igazgatástörténelmi lexikon. Budapest.1989. Edelenyi Szabó Dénes: Magyarország kö­zjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Külön­lenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1928. (VI.) évfolyamából.
25. Wrede Geschichte der k. und. k. Wermacht. V. k. Wien, 1903. 257–305. p.
26. Az ezred történetére lásd: Kurze Geschichte des K.U.K. Otočaner Infanterie-regimentes Graf Jellečić N.79. und seiner Stammreimenter (Carl Schmar­da) Agram 1898.
27. Az ezred történetére lásd: Kurze Geschichte des Warasdiner Infanterieregiments Freiherr von Giesl Nr. 16. und der bestandenenen Grenzinfanterieregimenter Nr.5 und 6. (Karl Sirowy-Franz Sarnitz) Agram. 1903.
28. Az ezred történetére lásd: Geschichte des K. K. Peterwardeiner Linien-infanterie-regiments N. 70. Peterwardein 1898.
29. Hadkiegészítő területének változásár lásd: Suba János: Katonai helyőrségek a „Vajdaságban” 1868–1918. In: Közép-Európai Közlemények 2011/3–4. száma (IV. évfolyam, 3–4. szám No.14–15.) 47–56. p.
30. Uo.
31. Az ezred történetére lásd: Geschichte des K. und K. Infanterieregimentes Karl I. König von Rumaineen. Nr. 6. 1851–1917. Bp. 1908.
32. Megszüntették az évtizedek óta fennálló aránytalanságokat a birodalom két feléből kiállított gyalogezredekkel kapcsolatban. A z új 22 ezredből hatot magyar, tizenhatot osztrák területekről szervezték meg. Így a 116 közös gyalogezredből 61 volt Magyarországi hadkiegészítésű. Az átszervezés úgy történt, hogy a meglévő gyalogezredek 5. zászlóalját megszüntették, és felosztattak 8 tábori vadász zászlóaljat. Így a 88 zászlóaljból jött létre 22 négy zászlóaljas gyalogezred. Az ezredek létszáma egységesen 4914 fő lett.
33. Többi zászlóalját a 17. Laibachi (Krajnai), a 22. dalmát gyalogezred egy-egy zászlóalja és a 32. tábori vadász zászlóalj alkotta.
34. Ulánusok, dzsidával felfegyverzett lovasok. Lengyel eredetű fegyvernem. A lengyelektől a többi európai hadsereg is átvette. Eredeti és sajátos öltözetükkel együtt, mely a négyszegletes lengyel sipkából (czapka) s a két sor gombbal ellátott rövid ulankából áll. A lengyelek után

Ausztria állította fel az első ulánuszredet. A cs. és kir. közös hadseregben a 11 ulánuszredet szerveztek 1-től 8-ig és 11-től 13-ig terjedő hadrendi számozással.

35. A 82 zászlóalj szervezése elhúzódott. A 20 fős törzs mellett csak egy állandósított 103 fős gyalogszázad volt, amelyet a tartalékosok bevonulása esetén négy századkeretre bontottak. A honvédség történetére lásd: Berkó István szerk.: A magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. M. Kir Hadtörténelmi Levéltár Budapest. 1928.
36. A helyőrségekben Állomásparancsnokságok (Militär-Station-Commando) működtek, amelyek az adott helyőrség legfelső katonai hatósága volt. Minden olyan helységben, ahol az Osztrák–Magyar Monarchia hadszervezetéhez tartozó alakulat állomásozott, a rangidős tényleges állományú tábornok vagy tiszt egyben állomásparancsnok volt. A k.u.k. Hadseregnek, a m. kir. Honvédségnek és a k.k. Landwehrnek külön állomásparancsnokságai voltak, vegyes helyőségben a több állomás parancsnoka közül a rangidős volt az állomásparancsnok, függetlenül attól, mely hadseregbe tartozott. A hadtestparancsnokság székhelyén a hadtestparancsnok volt az állomásparancsnok, akkor is, ha nem ő volt a rangidős.
37. Az elhelyezésre lásd: Dislocationsübersicht Formationen des K.u.k. Heeres, der K.K. Landwehr, der k.u. Honvéd, des k. k. und k. u. Landsturmes und der gendarmerien im Hintrelande Wien 1918.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berkó István (szerk.) (1928): A magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. M. Kir Hadtörténelmi Levéltár Budapest. 1928.
- Curpus Juris Hungarici CD.
- Csüllög G. (2000): A Tisza menti tájak térszerkezeti szerepkörének változása a honfoglalástól a 19. század végéig. In: Füleky Gy. (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására. Budapest, 2000.
- Csüllög G. (2007): Regionális ütközőterek a Délvidéken (a 19–21. századi folyamatok történelmi gyökerei) In: Gulyás L.–Gál J. (szerk.): Európai kihívások IV. Szeged, 2007. 601–605. p.
- Csüllög G. (2008): Régiók a Kárpát-medencében – múlt vagy jövő? In: Közép-Európai Közlemények I. évfolyam 2008. I. szám 54–59. p.
- Csüllög G. (2008): Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. In Reményi P.–Szebényi A. (szerk.) A nagy terek politikai földrajza. Pécs, 2008. 334–341. p.
- Edelényi Szabó D. (1928): Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a Magyar Statisztikai Szemle 1928. (VI.) évfolyamából.
- Fenner, F. (1846): Oesterreich und seine Arme. Leipzig, 1846.
- Gömöry G.(1893): Ausztria hadereje az 1792–1866-ig folytatott háborúban. Hadtörténelmi Közlemények, 1893, 394–411. p.
- Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Gyalay M. (1989): Magyar igazgatástörténeti lexikon. Budapest. 1989.
- Koroknai Á. (1974): Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVII. század elején. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kókai S. (2004): A Bánát fogalma és határainak változása 1779-ig. In: Természettudományi Közlemények 4. kötet. 179–194. p. (szerk.: Kókai S.) Nyíregyháza, 2004. 316. p.
- Nagy M. M. (2006): A Délvidék mint geopolitikai puffer. In: Kókai S. (szerk.): A Délvidék történeti földrajza, 161–177. p.
- Suba J. (1999): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867–1941 között IN: „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./12. szám (szerk.: Dr. Suba János) Budapest 2001. 102–107. p.
- Suba J. (2008): Gyepűtől a honvédelmi határsávig IN: „A nagy terek politikai földrajza” (szerk: Reményi Péter–Szebényi Veronika) 405–417. p. PTE TTK FI. Pécs 2008.

- Suba J. (2009): A határőrvidék–határvédelem a földrajzi térben IN: Közép-Európai Közlemények 2009/1. szám (II. évfolyam, 1. szám No. 3.) 44–54.p.
- Suba J. (2011): Katonai helyőrségek a „Vajdaságban” 1868–1918. In: Közép-Európai Közlemények 2011/3–4. száma (IV. évfolyam, 3-4. szám No. 14–15.) 47–56. p.
- Süli-Zakar I.–Csüllög G. (2006): A Délvidék helye és szerepe a Kárpát-medence térszerkezetében. In: Kókai Sándor (szerk.): A Délvidék történeti földrajza. Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 251–274. p.
- Wrede A. (1901-1903): Geschichte der k. und k. Wermacht. I–V. Wien, 1901–1903.
- Tietze, W. (szerk.) 1968–1972: Westermann Lexikon der Geographie I–V. – Georg Westermann Verlag, Braunschweig. I. köt. 983 p., II. köt. 935 p., III. köt. 1104 p., IV. köt. 1096 p., V. köt. 231 p.

Térképek

- Hadtörténeti Térképtár (továbbiakban: HT.) B IX c 71 [Az Osztrák Monarchia katonai adatainak térképei az 1810-es évekből.] H. n. [181?]. No. 25. Darstellung der Militaer-Grenz Laender. [M. 1 : 1 850 000] 85×60 cm. *A magyar katonai határőrvidék térképe. 1810.*
- HT. B IX c 74. Armee Ergränzungs Bezirks Eintheilung der oesterreichischen Monarchie mit Ausnahme der Militär-Gränze. [M. 1:2 360 000] H. n. [1857.] K. n. 71×48 cm. *Az Osztrák Monarchia hadkiegészítő körzeteinek térképe 1857 körül.*
- HT. B IX c 75/2. Dislocationskarte der k. k. Armee im April 1866. [M. 1:3 600 000] H. n. 1866. K. u. k. Mil. geogr. Inst. 62×42 cm. *Az Osztrák Monarchia hadseregének diszlokációs térképe 1866. áprilisban.*
- HT. B IX c 86/1. Dislocationskarte der k. k. Armee im Jahre 1876. [M. 1:3 370 000] H. n. 1876. K. n. 49×37 cm. *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének diszlokációs térképe 1876-ban.*
- HT. B IX c 92. Militär-Administrativ-Karte der österr.[eichische] ungar.[ische] Monarchie enthaltend die Eintheilung des Reiches in die Heeres u[nd] Marine-Ergänzungsbezirke mit Angabe der Bataillons-Stationen Beider Landwehren, Seidel's. [M. 1:1 700 000] Wien. 1883. 78×57 cm. *Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai közigazgatási térképe 1883-ban.*
- HT. B IX c 66. Universal-Administrativ-Karte der österreich.–ungarischen Armee mit der Eintheilung des Reiches in die Territorial- und Ergänzungsbezirke des K. k. Heeres und der Kriegsmarine, der k. k. und k. ung. Landwehren und des Landsturmes. Nach dem Stande vom 31. Januar 1888. [M. 1:1 500 000] Wien. 1888. 90×69 cm. Fegyvernemek állomáshelyei, alárendeltség táblázatai. Mell. 24 p. A tartományok sorozókerületi tábla. *Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének állomáshelyeinek térképe 1888-ban.*
- HT. B IX c 77/1. Honvéd területi és honvéd keigészítő kerületi beosztás. – Landwehrterritorial- und Landwehrgänzungsbezirks-eintheilung. [M. 1 : 3 000 000] H. n. 1906. Cs. és Kir. kat. geogr. int. 44,5×35 cm. *Az Osztrák–Magyar Monarchia honvéd területi és honvéd keigészítő kerületi beosztás térképe 1906-ban.*
- HT. B IX c 97. Militärterritorial- und Ergänzungsbezirkseinteilung. [M. 1 : 3 000 000] H. n. 1913. k. und k. Mil. geogr. Inst. 45×35 cm. 1 táblázat: Übersicht der Ergänzungsbezirke nach ihrer territorialeinteilung. (Áttekintő a hadkiegészítő kerületek területi beosztásáról.) *Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai területi és hadkiegészítő kerület beosztási térképe 1913-ban.*
- HT. B IX c 97. Militärterritorial- und Ergänzungsbezirkseinteilung. [M. 1 : 3 000 000] H. n. 1914. k. u. k. Mil. geogr. Inst. 44,5×35 cm. *Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai területi és hadkiegészítő kerület beosztási térképe. 1914-ben.*